

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 1 (P1)

HUKURI 2014

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 70

Memorandamu leyi yi na tipheji ta 9.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1****XITSHURIWA XA A****Makoreketelo ya Xikambelantwisiso**

- Tanihileswi ntshikelelo wu nga eka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swi fanelangi swi xupuriwa, handle ka loko swihoxo swa kona swi cinca nhlamuselo/matwisiselo. (Hambiswiritano, swihoxo swa ha fanele swi kombisiwa).
- Loko mukamberiwa a tirhisa marito mambe eka ririmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito yalawo, naswona loko nhlamulo yi twala, u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kutani ri laveka eka nhlamulo, ri amukele.
- Ku hava maraka leyi nga ta nyikiwa eka swivutiso swa mavonelo eka nhlamulo ya INA/EE kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa maraka.
- A ku na timaraka leti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Laha ku lavekaka tinhlamulo ta rito rin'we, kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa hi mfanelo loko rito leri lavekaka ri nkhwatihatiwile/tikisiwile.
- Loko ku laveka timhaka/minkutlunya yimbirhi/yinharhu, kutani mukamberiwa a nyika yo tala, koreketa yo sungula yimbirhi/yinharhu ntsena.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swa nhlawulonyingi, amukela HISWIMBIRHI, letere leri xaxameleke na nhlamulo leyi yi nga yona NA/KUMBE nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka.

- 1.1 I ku va Tomasi a endzerile elwandle eDurban.√ / Ku hlambela.√ Ku va a vonile ntlangu wa *Surfing*.√ (1)
- 1.2 'U nga siyi hi mfutsu, yi nga ri na rivilo'.√ (1)
- 1.3 A a twisisa leswaku loko o nghenela eka ntlangu lowu u ta kuma mali yo tala.√ (1)
- 1.4 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Hikuva i khombo ku va a tsemiwile nenge hi nhlampfi kambe i nkateko hikuva yena u ponile.√√ (2)
- 1.5 B.√/Ku dadavata.√ (1)
- 1.6 Hileswi a a tikarhata swinene eka ntlangu lowu.√√/A a tshama a ri karhi a endla switoloveto na vutiolori.√√ (2)
- (Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)

- 1.7 Hikuva a a ri eYunivhesiti ya Kwazulu-Natal lero a a ta wu kuma ntirho lowu a dyondzela wona wa vutshunguri bya meno.√√ (2)
- 1.8 (a) A va fumile.√√ / Ku va na mali yo tala.√√ (2)
- (b) Leswaku u ta nwela ematini.√√ (2)
- (c) Se a ri ekhombyeni.√√ (2)
- 1.9 Ntlangu wo hlambela.√ (1)
- 1.10 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Hikuva a nga lavi leswaku na van'wana va humeleriwa hi leswi swi n'wi humeleleke.√√ / Hikuva a wele elwandle kutani dyinhlampfi dyi n'wi luma nenge. √√ (2)
- (Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka.) (2)
- 1.11 I ku lemukisa vanhu eka mhaka ya leswaku eka nchumu wun'wana na wun'wana lowu munhu a wu endlaka u fanele ku va na vuxiyaxiya a nga tirivali.√√ (2)
- (Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)

XIVUTISO: XITSHURIWA XA B

- 1.12 Mukamberiwa u ta kanela hi ku komisa hi leswi a titwisaka xiswona mayelana na swiendlo swa munhu loyi a nga eka xitshuriwa xa B. Xikombiso: Munhu loyi u le ku tlangeni ka ntlangu wa *surfing* leswi swi nga nghozi swinene. Hikokwalaho ndzi twa swi ndzi chavisa.√√√/Ndzi twa swi ndzi tsakisa hikuva munhu loyi u le ku tlangeni ka ntlangu wa *surfing* laha a nga eku tiphineni swinene.√√√ (3)
- (Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (3)
- 1.13 Mukamberiwa u ta nyika miehleketo leyi xitshuriwa lexi xi n'wi tiselaka yona. Xik: Miehleketo ya leswaku ku tlanga ntlangu wa *surfing* i ku tihoxa ekhombyeni.√√/Swa olova ku tlanga ntlangu wa *surfing* loko u endlile switoloveto swinene.√√ (2)
- (Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka.) (2)

XIVUTISO: XITSHURIWA XA A NA XA B

1.14 Eka xitshuriwa xa A ku vulavuriwa hi mutlangi wa ntlangu wa *surfing*, kasi na xitshuriwa xa B xi kombisa munhu loyi a nga eku tlangeni ka wona.√√

(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)

1.15 Eka xitshuriwa xa A ku vulavuriwa hi mutlangi wa ntlangu wa *surfing* loyi a nga humeleriwa hi khombo, kasi xitshuriwa xa B xi kombisa munhu loyi a nga eku tlangeni ka wona ntlangu lowu, loyi a nga ku tiphineni handle ko humeleriwa hi swo biha.√√

(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2: KU KOMISA/KATSAKANYA HI MARITO YA YENA N'WINI****XITSHURIWA XA C**

- NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

Moya lowu hungaka wu nga tirhisiwa ku tumbuluxa gezi leri nga onhiki mbangu.√ Dyambu na rona ra pfuna eka ku tumbuluxiwa ka gezi.√ Vholikheno yi humesa ku hisa loku endlaka gezi.√ Moya wo huma eka ku bola ka malakatsa lama hlengeletiwaka na wona wu nga tirhisiwa.√ Ku nga tirhisiwa Yureniyamu ku endla gezi ra Nyutliliya.√ Mati na wona ya nga tirhisiwa ku tumbuluxa gezi.√ Ndlela yo hetelela i yo endla gezi hi mati ya le lwandle.√

Nkoka wa mahungu (N) = √√√√√√√√ (7)

Matirhiselo ya ririmi (R) = √√√ (3)

Makoreketelo ya nkomiso

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**
 - Timaraka ta 7 i ta minkutlunya ya 7: (maraka yin'we hi nkutlunya)
 - Timaraka ti3 i ta ririmi
 - Ntsengo wa timaraka: 10
- **Maavelo ya timaraka eka ririmi loko mukamberiwa a nga tshahangi kunene:**
 - Minkutlunya ya 1-3 leyi nga yona: Nyika maraka yi1
 - Minkutlunya ya 4-5 leyi nga yona: Nyika timaraka ti2
 - Minkutlunya ya 6-7 leyi nga yona: Nyika timaraka ti3
- **Maavelo ya timaraka eka ririmi loko mukamberiwa a lo tshaha kunene:**
 - Mintshaho ya 6-7: U nga nyiki maraka
 - Mintshaho ya 1-5: Nyika maraka yi1 ya ririmi

LEMUKA:

- **Ku hlayela ntsengo wa marito:**
 - Vakamberi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
 - Ku nga susiwi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe a wu kombisiwile hi ndlela yo hoxeka.
 - Loko ntsengo wa marito wu hundzile mpimo lowu vekiweke, hlaya ku fikela eka xivulwa lexi landzelaka xivulwa xo hetelela hi ku landza mpimo wa ntsengo wa marito lowu vekiweke, kutani u nga tekeli enhlokweni lama nga ta landzela eka nkomiso.

[NKOMBO WA TIMHAKANKULU NTSENA].

- NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

Minkutlunya/Marito ya yena n'wini		Mintshaho	
1.	Moya lowu hungaka wu nga tirhisiwa ku tumbuluxa gezi.√	1.	'Moya lowu hungaka wu nga tirhisiwa ku rhendzekisa swipelupelu leswi nga kotaka ku humesa gezi ro tala swinene.'
2.	Dyambu ra pfuneta ku tumbuluxa gezi.√	2.	'Dyambu na rona ri nga pfuneta eka ku tumbuluxa gezi leri nga onhiki mbangu.'
3.	Nkahelo wa tivholikheno wu nga tirhisiwa ku endla gezi.√	3.	'Nkahelo wa tivholikheno wu nga tirhisiwa ku fambisa tinjhini leti nga kotaka ku endla gezi.'
4.	Moya wo huma eka malakatsa loko ya bola wu nga tirhisiwa ku endla gezi.√	4.	'Malakatsa lama hlengeletiwaka ku suka eka tindhawu ta swichelathyaka, na wona ya nga tirhisiwa ku endla gezi.'
5.	Ku nga tirhisiwa mati ku tumbuluxa gezi.√	5.	'Mati na wona ya nga tirhisiwa eka vutumbuluxi bya gezi leri hlayisekeke.'
6.	Ku nga tirhisiwa Yureniyamu ku endla gezi ra Nyutliliya.√	6.	'Matimba ya Nyutliliya na wona i ndlela yin'wana yo endla gezi.'
7.	Ku nga tirhisiwa magandlati ya lwandle ku tumbuluxa gezi.√	7.	'Lwandle rona ri fuwile swinene hikuva ri na mimunyu na tinxaka to hambanahambana ta magandlati leswi nga tirhisiwaka ku tumbuluxa gezi.'

[MINKUTLUNYA YIN'WANA NA YIN'WANA YA NKOMBO]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3****Makoreketelo ya xiyenge xa C:**

- Mapeletelo:
 - Tinhlamulo ta rito rin'we ti fanele ku koreketiwa ti nyikiwa timaraka hambiloko mapeletelo ya hoxekile, handle ka loko xihoxo xa mapeletelo xo cinca nhlamuselo ya rito.
 - Eka tinhlamulo ta swivulwa leswi heheleke, mapeletelo yo hoxeka ya fanele ku hoxisiwa loko ku ri leswaku xihoxo xa kona xi le ka xiaki xa ririmi lexi ku vutisiwaka hi xona.
 - Loko ku kamberiswa timhaka ta nkomiso wa marito, nhlamulo ya kona yi fanele yi hikahatiwa hi mfanelo.
- Swivumbeko swa swivulwa swi fanele swi tsariwa hindlela yo lulama hitlhelo ra ntivoririmi naswona swi fanele ku tsariwa hi ku hetiseka ku ya hi xileriso lexi vaka xi nyikiwile.
- Eka swivutiso swa nhlawulonyingi, amukela **HISWIMBIRHI**; nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka na/kumbe letere leri xaxameleke na nhlamulo leyi yi nga yona.

XITSHURIWA XA D: XINAVETISO

- 3.1 "Tiva leswi: Loko u nga si xava leyi bege, a wu si va na bege naswona a wu si hlayiwa eka vanhu."√ (1)
- 3.2 Va kombisile xifaniso xa bege.√/Nhlokomhaka yi tsariwile hi fonto leyikulu.√/Ku tirhisiwile ririmi ro khorwisa na ku onga. Xikombiso: Bege ya ximanjhemanjhe.√
(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka.) (1)
- 3.3 Mukamberiwa u ta nyika angulo wa yena. Xikombiso: Ku koka rinoko ra vaamukeri va xinavetiso leswaku va tiva leswaku va tele vanhu lava va navelaka switirhisiwa swa masiku lawa.√/Mhaka leyi va lavaka ku shikelela yona hileswaku bege leyi i ya manguva lawa, ku nga ri vito ra bege.√
(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka.) (1)
- 3.4 Ya leswaku vhengele ra kona ri le kusuhi swinene na laha vaamukeri va xinavetiso lexi va tshamaka kona.√√/Ya leswaku a swi nonon'hwi/swa olova ku fikelela bege leyi navetisiwaka.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka.) (2)
- 3.5 Ku va munhu a nga tekeriwi enhlokweni.√√ (2)

- 3.6 Xi kombisa nkoka wun'wana lowu bege leyi yi nga na wona ku engetela eka lowu wu boxiweke.√ (1)
- 3.7 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri twisisekaka. Xikombiso: Xi nga n'wi vilerisa, hikuva u ta titwa a xavile bege ya xikhale.√√/Hikuva u ta twa onge wa sandziwa/monyiwa/tekeriwa ehansi.√√

KUMBE

Xi nga n'wi nyika ntlhontlho wa ku va a tiyimisela ku xava bege leyi navetisiwaka kumbe yo fana na yona.√√

(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twisisekaka).

(2)
[10]**XIVUTISO XA 4****XITSHURIWA XA E**

- 4.1 I vuxaka bya muthori na muthoriwa.√√/Vuxaka bya mutirhi na murhangeri kumbe mufambisi wa yena.√√ (2)
- 4.2 Khathuni leyi yi kombisa mhaka ya ku va vatirhi va ya entirhweni va ri na babalaza leswi hlundzukisaka vathori va vona.√√ (2)
- 4.3 Swi kombisa leswaku i marito lawa ya ngo ehleketiwa kunene, a ya vuriwangi.√√ (2)
- 4.4 Ku komba vun'wini.√√/Ku kombisa xiyimo xa vurhangeri.√√
(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka). (2)
- 4.5 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri twisisekaka mayelana na tshamelo ra ximunhuhata lexi nga lo tshama xi khondla mavoko. Xikombiso:
Tshamelo ro komba ku va xi karhele.√/Ku va xi twa babalaza.√ (1)
- 4.6 Mukamberiwa u ta boxa matitwelo ya yena ehenhla ka khathuni. Xikombiso:
Ya ndzi vilerisa hikuva yi kombisa hilaha mutirhi a tshikaka ku tirha ntirho wa yena hakona kutani a etlela kunene ehofisini.√

KUMBE

Ya ndzi tsakisa hikuva yi kombisa hilaha vathori van'wana va xiyaxiyaka hakona matirhelo ya vatirhi va vona. √

(1)
[10]

XIVUTISO XA 5

- 5.1 '... a nga hundziwi hi buruku.'√ (1)
- 5.2 Mdun'wazi hi un'wana wa lava **komberaweke** ku ya vonana na hosi.√ (1)
- 5.3 Rito 'Magayisa' ri vula vavanuna lava vuyaka exilungwini endzhaku ka nkarhi wo leha hileswi va tirhaka ekule na le kaya.√ / Riviti leri tirheke tanihi nhlokomhaka. √ (1)
- 5.4 A.√ /I munhu wo miyela a tlhela a nga rhandzi tinyimpi.√ (1)
- 5.5 Mukamberiwa u ta vula leswaku xivuriso lexi a ta xi tirhisa loko swi te yini. Xikombiso: Loko ku ri na munhu loyi a va chaviselaka/chuhwiselaka hi ku vulavula kambe a nga swi koti ku lwa.√√ (2)
- 5.6 Hileswi Mdun'wazi a a nyumisile xiswona.√√ (2)
- 5.7 Swi karile swi va xihlamariso loko hi siku leri a holovile na Xisandzhaku.√ (1)
- 5.8 Ku yisa rito eka ntsongahato.√ (1)

[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO WA TIMARAKA: 70